e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

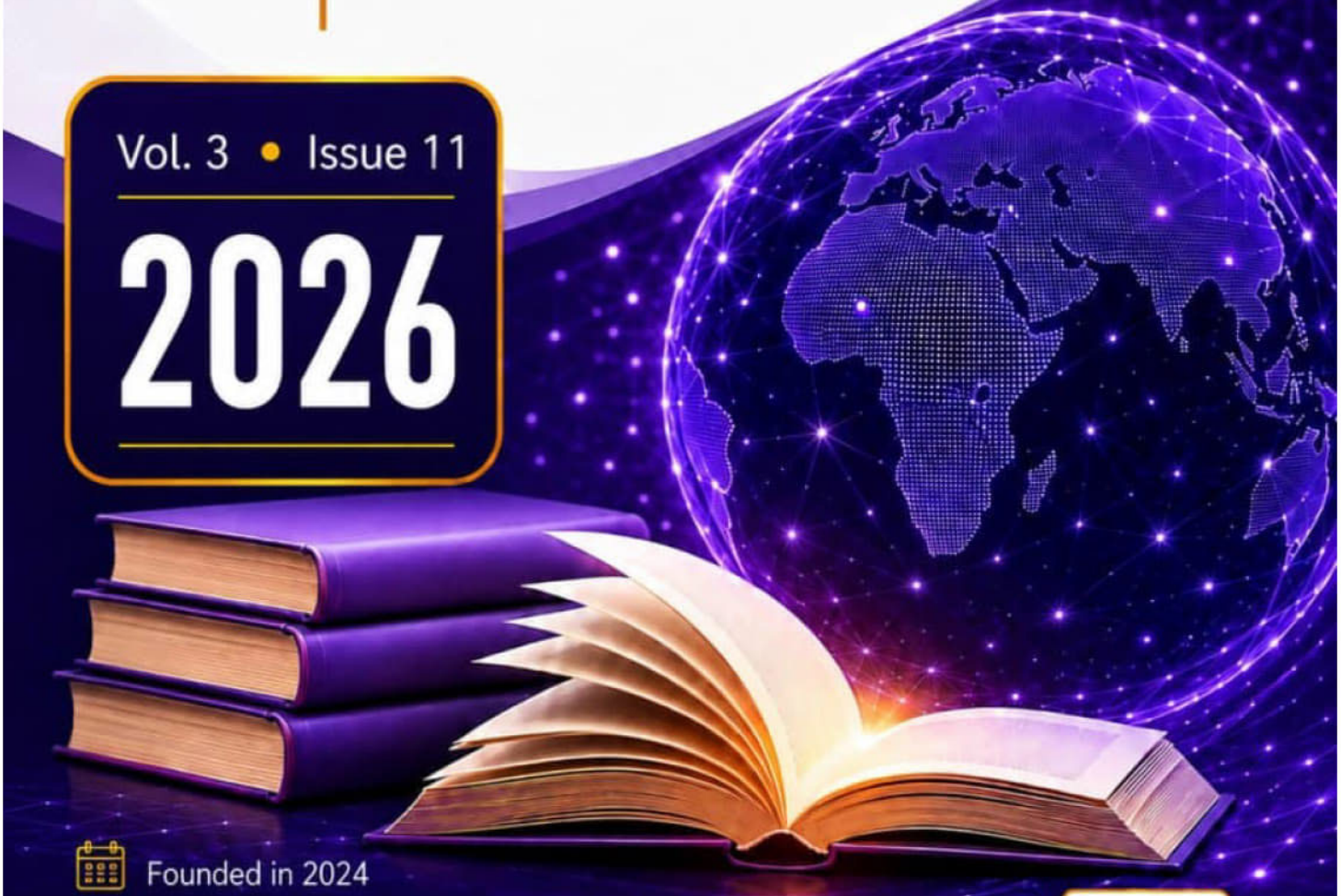
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/wwem2v12

NEMIS TILIDAN O‘ZBEK TILIGA O‘ZLASHGAN LEKSIK BIRLIKLARNING SEMANTIK TRANSFORMATSIYASI

Karimova Nargiza Muxamadjonovna
Namangan davlat universiteti, dotsent.
e-mail: nargizakarimova129@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0009-1952-8781

Annotatsiya.

Mazkur maqolada nemis tilidan o‘zbek tiliga o‘zlashgan leksik birliklarning semantik xususiyatlari va o‘zlashish jarayonida yuz beradigan ma’no o‘zgarishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi nemis tilidagi manba birliklar, ularning vositachi til orqali o‘zbek tiliga kirib kelishi hamda hozirgi o‘zbek tilidagi semantik mazmuni o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-semantik, tavsifiy, etimologik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanilgan. Tahlil uchun abzas, buxgalter, ryukzak, shtempel kabi nemis tilidan kelib chiqqan leksik birliklar tanlangan. Natijalar o‘zlashish jarayonida ma’noning torayishi, ayrim semantik komponentlarning tanlab saqlanishi, terminologik ixtisoslashuv va funksional moslashuv kabi hodisalar kuzatilishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ayrim birliklarda asosiy denotativ ma’noning saqlanib qolishi, o‘zgarishlar esa asosan fonetik, grafik va grammatik moslashuv bilan cheklanishi aniqlanadi. Maqola nemis tilidan kelib chiqqan leksik birliklarning o‘zbek tilidagi semantik taraqqiyotini tizimli o‘rganishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: leksik o‘zlashma, germanizm, semantik transformatsiya, ma’no torayishi, semantik moslashuv, vositachi til, o‘zbek tili, nemis tili.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ЗАИМСТВОВАННЫХ ИЗ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКИЙ

Каримова Наргиза Мухамаджоновна
Наманганский государственный университет, доцент.

Аннотация.

В статье анализируются семантические особенности лексических единиц, заимствованных из немецкого языка в узбекский, а также изменения значений, возникающие в процессе заимствования. Основная цель исследования заключается в выявлении взаимосвязей между исходными немецкими лексическими единицами, их проникновением в узбекский язык через язык-посредник и их современным семантическим содержанием в узбекском языке. В исследовании использованы сравнительно-семантический, описательный, этимологический и контекстуальный методы анализа. В качестве материала отобраны лексические единицы немецкого происхождения, такие как abzas (абзац), buxgalter (бухгалтер), ryukzak (рюкзак), shtempel (штемпель). Результаты показывают, что в процессе заимствования наблюдаются такие явления, как сужение значения, избирательное сохранение отдельных семантических компонентов, терминологическая специализация и функциональная адаптация. Вместе с тем установлено, что в некоторых единицах основное денотативное значение сохраняется, а изменения ограничиваются преимущественно фонетической, графической и грамматической адаптацией. Статья направлена на системное изучение семантического развития лексических единиц немецкого происхождения в узбекском языке.

Ключевые слова: лексическое заимствование, германизм, семантическая трансформация, сужение значения, семантическая адаптация, язык-посредник, узбекский язык, немецкий язык.

SEMANTIC TRANSFORMATION OF LEXICAL UNITS BORROWED FROM GERMAN INTO UZBEK

Karimova Nargiza Muxamadjonovna
Namangan State University, Associate Professor.

Abstract.

This article examines the semantic features of lexical units borrowed from German into Uzbek and the changes in meaning that occur during the borrowing process. The primary objective of the study is to identify the relationships between the original German lexical units, their transmission into Uzbek through an intermediary language, and their current semantic meanings in Uzbek. The research employs comparative-semantic, descriptive, etymological, and contextual methods of analysis. Lexical units of

ISSN 3060-5059 (Online)

German origin, such as abzas (paragraph), buxgalter (accountant), ryukzak (backpack), and shtempel (stamp), were selected for analysis. The findings indicate that the borrowing process involves phenomena such as semantic narrowing, selective preservation of certain semantic components, terminological specialization, and functional adaptation. At the same time, some lexical units retain their primary denotative meanings, while changes are largely limited to phonetic, orthographic, and grammatical adaptation. The article aims to provide a systematic examination of the semantic development of German-derived lexical units in the Uzbek language.

Keywords: lexical borrowing, Germanism, semantic transformation, semantic narrowing, semantic adaptation, intermediary language, Uzbek language, German language.

Kirish. Tillararo aloqalar leksik tizimning rivojlanishi va boyishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan, texnika, iqtisodiyot, madaniyat va xalqaro munosabatlarning rivojlanishi natijasida tillar o‘rtasida yangi leksik birliklar almashinuvi yuz beradi. Bunday jarayonda bir tilga mansub so‘z boshqa tilning fonetik, grammatik va semantik qonuniyatlariga moslashadi.

O‘zbek tili tarixiy taraqqiyoti davomida ko‘plab tillar bilan aloqada bo‘lgan. Arab, fors-tojik va rus tillaridan o‘zlashgan birliklar o‘zbek leksikasining turli qatlamlarida muhim o‘rin egallaydi. Nemis tilidan kelib chiqqan birliklar ham o‘zbek tilining leksik tarkibida mavjud bo‘lib, ularning ayrimlari bevosita, boshqalari esa rus tili kabi vositachi tillar orqali o‘zlashgan.

X. T. Rahimovning tadqiqotida zamonaviy o‘zbek tilidagi germanizmlar ma’muriy, harbiy, iqtisodiy, texnik, ilmiy va kundalik turmushga oid guruhlarga ajratilgan. Muallif nemis tilidan o‘zlashgan birliklarning o‘zbek tilidagi qo‘llanish doirasi va ayrim funksional xususiyatlariga e’tibor qaratadi [1].

Leksik o‘zlashmalarni faqat tashqi shakli yoki etimologik kelib chiqishi nuqtayi nazaridan o‘rganish yetarli emas. Chunki o‘zlashish jarayonida so‘zning ma’no tarkibi ham o‘zgarishi, uning ayrim semantik komponentlari saqlanishi yoki yangi til muhitida boshqa ma’noviy munosabatlarga kirishishi mumkin. Shu sababli o‘zlashma birliklarning semantik transformatsiyasini qiyosiy va tizimli tahlil qilish muhim ilmiy vazifalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi nemis tilidan o‘zbek tiliga o‘zlashgan ayrim leksik birliklarning dastlabki va hozirgi semantik mazmunini qiyoslash hamda o‘zlashish jarayonida yuzaga keladigan semantik o‘zgarishlarni aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- nemis tilidan o‘zbek tiliga o‘zlashgan leksik birliklarning ayrim namunalarini aniqlash;
- ularning nemis tilidagi dastlabki ma’nolarini izohlash;
- vositachi tilning semantik tanlovga ta’sirini ko‘rib chiqish;
- o‘zbek tilidagi hozirgi ma’nolarni manba tildagi ma’nolar bilan qiyoslash;
- semantik transformatsiyaning asosiy ko‘rinishlarini tasniflash.

Tadqiqot obyekti — nemis tilidan kelib chiqqan va o‘zbek tilida qo‘llanayotgan leksik birliklar. Tadqiqot predmeti esa mazkur birliklarning semantik tarkibi, ma’noviy munosabatlari va o‘zlashish jarayonidagi semantik moslashuv xususiyatlaridir.

2. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning nazariy asosini leksik o‘zlashuv, tillararo aloqalar va semantik o‘zgarishlarga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Einar Haugen leksik o‘zlashuvni tillararo aloqalar sharoitida yuz beradigan murakkab lingvistik jarayon sifatida tahlil qilib, o‘zlashma birliklarning qabul qiluvchi til tizimiga moslashish xususiyatlariga e’tibor qaratadi [2].

Mazkur maqolada quyidagi metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy-semantik metod — nemis tilidagi manba birliklarning ma’nolarini o‘zbek tilidagi hozirgi ma’nolari bilan qiyoslash uchun qo‘llanildi.

Tavsifiy metod — o‘zlashma birliklarning hozirgi o‘zbek tilidagi qo‘llanish xususiyatlarini izohlashga xizmat qildi.

Etimologik tahlil — so‘zlarning kelib chiqishi va o‘zlashish yo‘llarini aniqlash uchun qo‘llanildi.

Kontekstual tahlil — birliklarning muayyan nutqiy va terminologik muhitda qanday ma’no ifodalashini izohlashga yo‘naltirildi.

Tadqiqot materiali sifatida X. T. Rahimov tomonidan germanizm sifatida qayd etilgan birliklar hamda nemis tilining izohli lug‘atlaridagi tegishli lug‘at maqolalari tanlandi. Bunda nemis tilidagi manba ma’nosi, vositachi til orqali shakllangan ma’no va o‘zbek tilidagi qo‘llanish o‘rtasidagi farqlar hisobga olindi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, nemis tilidan o‘zbek tiliga o‘zlashgan barcha birliklarni bevosita nemis tilidan kirib kelgan deb hisoblash mumkin emas. Ayrim birliklarning o‘zbek tiliga rus tili orqali kirib kelgani ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan. Shu sababli maqolada etimologik kelib chiqish va o‘zlashish yo‘li bir-biridan farqlangan holda talqin qilinadi.

3. NATIJALAR

3.1. Semantik transformatsiyaning asosiy ko‘rinishlari

Leksik o‘zlashuv jarayonida so‘zning fonetik va grammatik shakli bilan bir qatorda, semantik tarkibida ham muayyan o‘zgarishlar yuz berishi mumkin. Bunday o‘zgarishlar qabul qiluvchi tilning leksik tizimi, ijtimoiy ehtiyojlar va so‘zning qo‘llanish sohasi bilan bog‘liq.

Tahlil jarayonida semantik moslashuvning quyidagi ko‘rinishlarini farqlash mumkin:

1. Ma’noning torayishi — manba tildagi ko‘p ma’noli birlikning qabul qiluvchi tilda faqat bitta yoki cheklangan

ISSN 3060-5059 (Online)

miqdordagi ma’nolarining saqlanib qolishi.

2. Ma’noning kengayishi — o‘zlashma birlikning dastlabki ma’nosiga qo‘shimcha ma’nolarning birikishi yoki uning qo‘llanish doirasining kengayishi.

3. Semantik ixtisoslashuv — so‘zning umumiy ma’nodan muayyan kasbiy, ilmiy yoki texnik ma’noga o‘tishi.

4. Funksional moslashuv — so‘zning yangi til muhitida muayyan kommunikativ vazifa va qo‘llanish sohasiga birikishi.

5. Asosiy ma’noning saqlanishi — so‘zning denotativ mazmuni deyarli o‘zgarmagan holda, asosan, fonetik, grafik yoki grammatik jihatdan moslashishi.

Mazkur tasnif o‘zlashma birliklarning semantik taraqqiyotini farqlashga yordam beradi. Biroq har qanday fonetik yoki grammatik moslashuvni semantik transformatsiya deb baholash to‘g‘ri emas.

3.2. “Abzas” leksemasining semantik xususiyatlari

Nemis tilidagi Absatz leksemasi bir nechta ma’noga ega. Duden lug‘atida uning matn bo‘limi, savdo hajmi, oyoq kiyim poshnasi va boshqa ma’nolari qayd etilgan [3].

O‘zbek tilidagi abzas leksemasi, asosan, matnning yangi satrdan boshlanadigan, mazmuniy yoki grafik jihatdan ajratilgan qismiga nisbatan qo‘llanadi. Demak, nemis tilidagi ko‘p ma’noli birlikning o‘zbek tilidagi qo‘llanishida matn bilan bog‘liq semantik komponent ustuvorlik kasb etgan.

Bu holatni ma’noning to‘liq o‘zgarishi emas, balki ko‘p ma’noli birlikdan muayyan ma’noning tanlab o‘zlashtirilishi sifatida baholash maqsadga muvofiq. Agar rus tili vositachiligi hisobga olinsa, semantik tanlov jarayonini faqat nemis va o‘zbek tillari o‘rtasidagi bevosita munosabat bilan izohlash yetarli emas.

Shunday qilib, abzas leksemasini semantik seleksiya va ma’no doirasining cheklanishini ko‘rsatuvchi misol sifatida qarash mumkin.

3.3. “Buxgalter” leksemasining terminologik barqarorlashuvi

Nemis tilidagi Buchhalter leksemasi korxona yoki tashkilotning hisob-kitob va moliyaviy hujjatlarini yurituvchi mutaxassisni anglatadi [4]. O‘zbek tilidagi buxgalter leksemasi ham, asosan, shu kasb egasini ifodalash uchun ishlatiladi.

Mazkur birlikda manba va qabul qiluvchi tillardagi asosiy denotativ ma’nolar o‘rtasida yaqinlik mavjud. Shu sababli uni ma’no torayishi yoki kengayishining aniq namunasi sifatida talqin qilish asosli emas.

Biroq so‘zning o‘zbek tilida muayyan kasb nomi sifatida barqarorlashuvi va iqtisodiy terminologiyaning tarkibiy qismiga aylanishi funksional-semantik moslashuvni ko‘rsatadi. Bu yerda semantik transformatsiyadan ko‘ra terminologik mustahkamlanish hodisasi muhimroqdir.

3.4. “Ryukzak” leksemasining semantik saqlanishi

Nemis tilidagi Rucksack so‘zi yelkaga taqiladigan, orqada olib yuriladigan sumka yoki xaltani anglatadi [5]. O‘zbek tilidagi ryukzak leksemasi ham shu predmetni nomlaydi.

Ushbu birlikning semantik tahlili asosiy denotativ ma’no o‘zlashish jarayonida saqlanib qolganini ko‘rsatadi. So‘zning o‘zbek tilidagi fonetik va grafik shakli moslashgan bo‘lsa-da, uning predmetga oid asosiy semantik mazmunida sezilarli o‘zgarish kuzatilmaydi.

Bu misol leksik o‘zlashuv har doim ham semantik transformatsiyaga olib kelmasligini ko‘rsatadi. Ayrim hollarda so‘z yangi til tizimiga moslashadi, biroq uning asosiy ma’nosi saqlanib qoladi.

3.5. “Shtempel” leksemasining semantik tanlanishi

Nemis tilidagi Stempel leksemasi bir nechta ma’noda, jumladan, muhr, tamg‘a, bosma iz va ayrim maxsus sohalarga oid ma’nolarda qo‘llanadi [6].

O‘zbek tilidagi shtempel leksemasi esa, asosan, hujjatlarga bosiladigan muhr yoki tamg‘a ma’nosida uchraydi. Demak, nemis tilidagi ko‘p ma’noli birlikning ma’nolaridan biri o‘zbek tilida asosiy qo‘llanish doirasini tashkil etadi.

Bu holatni semantik seleksiya, ya’ni manba tildagi ma’nolar majmuasidan qabul qiluvchi til ehtiyojlariga mos ma’noning tanlanishi sifatida izohlash mumkin. Bunda rus tili vositachiligi ham hisobga olinishi lozim.

3.6. Qiyosiy tahlil natijalari

Quyidagi jadvalda tahlil qilingan birliklarning semantik munosabatlari umumlashtirilgan.

Leksik birlik	Nemis tilidagi asosiy ma’no	O‘zbek tilidagi ma’no	Semantik xususiyat
Abzas (Absatz)	Bir nechta ma’noga ega; matn bo‘limi ma’nosi ham mavjud	Matnning alohida qismi	Semantik seleksiya
Buxgalter (Buchhalter)	Hisob-kitob yurituvchi mutaxassis	Hisobchi, moliyaviy hisob mutaxassisi	Terminologik barqarorlashuv
Ryukzak (Rucksack)	Orqada ko‘tarib yuriladigan sumka	Yelkaga taqiladigan sumka	Asosiy ma’noning saqlanishi
Shtempel (Stempel)	Muhr, tamg‘a va boshqa ma’nolar	Muhr, tamg‘a	Semantik seleksiya

Jadvaldan ko‘rinadiki, tahlil qilingan birliklarning barchasida bir xil semantik jarayon kuzatilmagan. Abzas va shtempel birliklarida ko‘p ma’noli manba leksemalarning ayrim ma’nolari tanlab o‘zlashtirilgan. Buxgalter leksemasida kasbiy-terminologik barqarorlashuv kuzatiladi. Ryukzak so‘zida esa asosiy denotativ ma’no saqlanib qolgan.

4. MUHOKAMA

O‘zlashma birliklarning semantik taraqqiyotini tahlil qilishda manba til va qabul qiluvchi til o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish bilangina cheklanib qolmaslik kerak. Ayniqsa, vositachi til omili muhim ahamiyatga ega. Nemis tilidan o‘zbek tiliga kirib kelgan ayrim birliklar rus tili orqali o‘zlashgani sababli ularning hozirgi ma’nolarini izohlashda

uch tilli qiyosiy yondashuv zarur.

Birinchidan, vositachi til so‘zning fonetik va grafik shakliga ta’sir qilish bilan birga, uning qaysi ma’nosi o‘zlashtirilishiga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ko‘p ma’noli birlikning barcha ma’nolari emas, balki muayyan ijtimoiy yoki kasbiy ehtiyojga mos keladigan ma’nosining o‘zlashish ehtimoli yuqori.

Ikkinchidan, qabul qiluvchi tilning ichki leksik tizimi semantik moslashuvning muhim omilidir. O‘zbek tilida mavjud sinonimlar, terminologik ehtiyojlar va nutqiy an’analar o‘zlashma birlikning qo‘llanish doirasini belgilaydi.

Uchinchidan, semantik transformatsiya va funksional moslashuv tushunchalarini farqlash lozim. So‘zning yangi til muhitida keng qo‘llanilishi yoki muayyan terminologik sohaga mansub bo‘lishi har doim ham uning lug‘aviy ma’nosi o‘zgarganini anglatmaydi. Masalan, buxgalter leksemasida kasbiy termin sifatida barqarorlashuv kuzatilsa-da, uning asosiy denotativ mazmuni nemis tilidagi Buchhalter so‘zining ma’nosiga yaqin.

To‘rtinchidan, o‘zlashma birliklarning semantik xususiyatlarini aniqlashda lug‘aviy ma’lumotlar bilan bir qatorda real nutqiy materiallarni ham o‘rganish zarur. Reklama matnlari, ommaviy axborot vositalari materiallari, ilmiy-texnik adabiyotlar va kundalik muloqot namunalari so‘zlarning zamonaviy qo‘llanish xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Mazkur maqoladagi tahlil qiyosiy-lug‘aviy materiallar bilan cheklangan. Shu bois unda keltirilgan xulosalar tanlangan leksik birliklar doirasida talqin qilinishi kerak. Kelgusida o‘zbek tilining elektron korpuslari, matbuot materiallari va turli kommunikativ sohalardan to‘plangan misollar asosida kengroq empirik tadqiqotlar o‘tkazish maqsadga muvofiq.

5. XULOSA

Nemis tilidan o‘zbek tiliga o‘zlashgan leksik birliklarning semantik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi:

1. Nemis tilidan o‘zlashgan leksik birliklar o‘zbek tilining turli leksik qatlamlarida qo‘llanadi. Ularning ayrimlari umumiste’mol leksikasiga, boshqalari esa kasbiy va terminologik tizimlarga mansub.

2. O‘zlashish jarayonida semantik transformatsiya turlicha namoyon bo‘ladi. Ayrim birliklarda manba tildagi ko‘p ma’nolilikdan faqat bitta ma’no tanlab olinadi, boshqalarida esa asosiy denotativ mazmun saqlanib qoladi.

3. Abzas va shtempel birliklarida semantik seleksiya hodisasi kuzatiladi. Ushbu birliklarning o‘zbek tilidagi qo‘llanishida manba tildagi ma’nolarning cheklangan qismi ustuvorlik kasb etgan.

4. Buxgalter leksemasi terminologik barqarorlashuvni namoyon etsa, ryukzak leksemasi asosiy ma’noning saqlanishiga misol bo‘la oladi.

5. Nemis tilidan o‘zbek tiliga o‘zlashgan birliklarning semantik taraqqiyotini izohlashda vositachi til omilini hisobga olish zarur. Ayrim semantik xususiyatlarni faqat nemis va o‘zbek tillari o‘rtasidagi bevosita munosabatlar orqali tushuntirish yetarli emas.

6. O‘zlashma birliklarning semantik transformatsiyasini to‘liq yoritish uchun lug‘aviy qiyoslash bilan bir qatorda, til korpuslari va real nutqiy materiallarga asoslangan empirik tadqiqotlarni kengaytirish lozim.

Umuman olganda, nemis tilidan o‘zlashgan leksik birliklarning o‘zbek tilidagi semantik taraqqiyoti bir yo‘nalishli jarayon emas. U ma’no tanlanishi, terminologik barqarorlashuv, funksional moslashuv va ayrim hollarda asosiy ma’noning saqlanishi kabi turli hodisalarni qamrab oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahimov X. T. Употребления германизмов в современном узбекском языке // Linguistic Research. – 2022. – № 1. – С. 116–118. – DOI: https://doi.org/10.47689/linguistic-research-vol-iss1-pp116-118.

2. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing // Language. – 1950. – Vol. 26, № 2. – P. 210–231. – DOI: https://doi.org/10.2307/410058.

3. Dudenredaktion. Absatz // Duden Online [Elektron resurs]. – URL: https://www.duden.de/rechtschreibung/Absatz.

4. Dudenredaktion. Buchhalter // Duden Online [Elektron resurs]. – URL: https://www.duden.de/rechtschreibung/Buchhalter.

5. Dudenredaktion. Rucksack // Duden Online [Elektron resurs]. – URL: https://www.duden.de/rechtschreibung/Rucksack.

6. Dudenredaktion. Stempel // Duden Online [Elektron resurs]. – URL: https://www.duden.de/rechtschreibung/Stempel.

7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.